

Universiteit
Leiden

The Netherlands

İttihatçılığın Laneti: İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminin Tarihyazımında Bazı Meseleler

Yenen, A.A.

Citation

Yenen, A. A. (2023). İttihatçılığın Laneti: İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminin Tarihyazımında Bazı Meseleler. *Toplum Ve Bilim*, (164), 72-96. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3641051>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3641051>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

İttihatçılığın laneti: İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş döneminin tarihyazımında bazı meseleler

Alp Yenen*

Özet: Cumhuriyet'in yüzüncü yılında yeni bir tarihyazımı tasavvuruna ihtiyaç duyulmaktadır. AKP rejiminin Türkiye'yi sürüklediği kriz, Türkiye Çalışmaları'nda post-Kemalist revizyonizmin de yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş dönemi, post-Kemalist literatürün baskın olduğu bir alandır. Bu makalede, post-Kemalist literatürün tarihyazımındaki etkisi yeniden değerlendirilmekte, özellikle İttihatçılık üzerine yaygın olarak kabul edilen varsayımlar ve yorumlar gözden geçirilmektedir. Kimlik ve azınlık çalışmalarına önemli katkıları sunan post-Kemalist yaklaşımların, İttihatçılığın Cumhuriyet'e bıraktığı karanlık mirasla yüzleşirken Cumhuriyet tarihinin tüm karanlık olaylarını bir İttihatçılık laneti üzerinden açıklaması hatalı bir tarih okumasına yol açmaktadır. İlk olarak, post-Kemalist literatürde İttihatçılıktan Kemalizm'e devamlılık tezinin çarpıtılıp tekillik ve değişmezlik tezlerine dönüştürülmüş olması sakıncalıdır. Aslında süreklilik altında rekabet ve çekişmelerle gelişen bir dönüşüm yatmaktadır. İkinci olarak, birçok post-Kemalist yaklaşım, Türk milliyetçiliğine eleştirel bir yaklaşım sergilese de metodolojik ulusçuluk yanılıgısına düşerek aslında Türkcü bir anlatıyı güçlendirmektedir. Ancak, imparatorluğu sadece gelecek bir ulus-devletin öncesi olarak görmek yerine, kendi bağlamı ve zamanı içinde incelemek gerekmektedir. Milliyetçiliğin çeşitliliği, değişkenliği ve ilişkiselliği göz ardı edilmeden, tarihsel süreçlerin ne sebebi ne sonucu ama etken bir unsuru olarak incelemek gerekir. İttihatçılık, Cumhuriyet tarihinin ikinci yüzyılında da tartışmalı bir konu olmaya devam edecektir çünkü imparatorluktan cumhuriyete geçiş döneminde İttihatçılık hem yıkıcı/kıyımcı hem de kurucu/koruyucu rollerini aynı anda üstlenmiştir. Bu iki analitik boyut ne birbirinden ayrı ne de çelişkili olarak düşünölmelidir.

Anahtar sözcükler: İttihatçılık, Kemalizm, post-Kemalizm, tarihyazımı, devamlılık tezi, metodolojik ulusçuluk.

(*) Leiden Üniversitesi.

Giriş: Kurtuluş savaşlarının anlatsal kurgusunda ulusçuluk meselesi

Geçtiğimiz yıllarda hem “Yunan” hem de “Türk” kurtuluş savaşlarının iki yüzüncü ve yüzüncü yıl dönümleri arka arkaya çeşitli etkinliklerle, yayımlarla anıldı ve tartışıldı. Bariz ve bayağı anlamda milliyetçi dışavurumları bir kenara bırakırsak, iki kurtuluş savaşının tarihyazımı da yirmi birinci yüzyılda eleştirel yaklaşımlara tabii tutulmaktadır. Özellikle *Toplumsal Tarih* dergisinde hazırlanan sayısız özel dosyalar ve makaleler, Türk Kurtuluş Savaşı’na yeni yaklaşımların çeşitliliğini ve çoksesliliğini sergilerken, Konstantina Andrianopoulou ve Anna Vakali (2021) sayesinde Türkiye’deki okurlar, Yunan Kurtuluş Savaşı tarihyazımındaki yeni gelişmeler konusunda aydınlatılmış oldu. Uluslararası tarih yayınlarında ise bu iki kurtuluş savaşının değerlendirmelerinde farklılıklar kendini açıkça belli eder. Örnek olarak dünya çapında prestijli Penguin Yayınevi’nden çıkan iki kitabı tanıtmak yeterli olacaktır kanısındayım. Bir yandan, İngiliz asıllı meşhur Balkan ve Avrupa tarihçisi Mark Mazower, *The Greek Revolution: 1821 and the Making of Modern Europe* (2021) kitabında, Yunan Kurtuluş Savaşı’nın nasıl Avrupa tarihini değiştiren büyük bir tarihî devrim olduğunu ele alıyor. Diğer yandan, neslinin açık ara en üretken modern Türkiye tarihçisi olan Amerikalı Ryan Gingeras, *The Last Days of the Ottoman Empire* (2022) kitabında, Osmanlı İmparatorluğu’nun kaçınılmaz bir sona sürüklendiği kanısına karşı, Osmanlılığın nasıl karmaşık ve şiddet dolu bir süreç neticesinde yeni dünya düzeninin habercisi olarak sona erdiğini inceliyor. Her iki kitap da kendi alanlarındaki tarihyazımlarında birikmiş olan revizyonist yaklaşımları akıllı ve akıcı bir biçimde sentezlemektedir. İki yazar da post-ulusalcı yaklaşımlardan yararlanırlar. Daha evvel belki ilk Arnold J. Toynbee’nin (2007) daha sonra kendi Yunan tarihi profesörlük kürsüsünü bırakması bedeliyle işaret etmiş olduğu, bu iki kurtuluş savaşının iç savaş boyutlarının nasıl bir demografik temizlik eşliğinde gerçekleştiğine vurgu yaparlar. Fakat Mazower ve Gingeras’ın son değerlendirilmelerinde, ulus-devlet oluşumlarına karşı apayrı pozisyon almış olmaları, özellikle biz Türkiye tarihçilerini Türkiye’nin imparatorluktan cumhuriyete geçişinin tarihyazımının gelmiş olduğu durumu konusunda düşünmeye sevk edecektir.

Mark Mazower’ın Yunan Kurtuluş Savaşı anlatsı özünde bir ıslahat hikâyesi. Yani, 1821-1832 yıllarında yaşananların, tüm vahşete, acıya ve karmaşaya rağmen, bir kadim rejime karşı kazanılmış haklı bir “kurtuluş” ve ulusal ve uluslararası neticesiyle de gerçek bir “devrim” niteliğinde olduğunu ileri sürer. Muhafazakâr Yunan milliyetçi tarihyazımında hâkim olan, Yunan Kurtuluş Savaşı’nın antik dönemlerden süre gelen bir Helen ve Bizans devamlılığının ve dirayetinin neticesi olduğu tarzında ezeli milliyetçilik tezlerini, Mazower, tarihsel koşulları ve kimliksel karşılıkları açıklayamayan bir kurmaca olarak kibarca reddeder ama bunları rezil de etmez. Modernitenin yükselişini temel alan Mazower, li-

beral milliyetçilik ve liberal enternasyonalizm alt motiflerini işleyerek, Yunan Kurtuluş Savaşı'nın ulusal ve uluslararası boyutlarını değerlendirirken âdeta bir masal akıcılığıyla farklı fikirlerde olabilecek okuyucularına liberal bir uzlaşma anlatısı ortaya koyar. Bu uzlaşma genel olarak cezbedici olsa da elbette herkesi ikna edemez. Osmanlı yönetiminin niteliği ve Müslümanlara karşı işlenen toplu katliamlar ve talanlar konusunda Yunan tarihçiliğindeki standartlara göre çok daha duyarlı da olsa, Osmanlı tarihçiliği (Mikhail, 2021) açısından bakıldığında, Mazower'in hâlâ Yunan milli anlatılarına daha yakın olduğu ortadadır. Fakat yazarın, Yunanistan'ın ulus-devlet oluşumunu Avrupa devletler sisteminin Napolyon Savaşları sonrası nasıl şekillendiği bağlamına oturtmuş olması, küresel tarih açısından önemli bir katkıdır. Doğal olarak Mazower'in kitabı, Yunanistan içinde ilgi ve takdir ile karşılanmıştır. Zaten Yunan hükümetinin iki yüzüncü yıl anmaları için kurmuş olduğu komitenin üyesi olarak kendisinin müesses nizamla ilişkisinin de iyi olduğu söylenebilir.¹ Hatta 2022 yılında, Yunanistan'ın tarihine ve kültürüne uluslararası katkılarından dolayı özel bir seremoni ile kendisine Yunan vatandaşlığı takdim dahi edilmiştir.² Mazower'in liberal uzlaşma anlatısı, kaba bir milliyetçiliğe düşmeden ama onları tam olarak dışlamadan, Yunan ulus-devlet düsturunu uluslararası ve Yunan okurlar nezdinden ıslah etmeyi sağlamış olması açısından dikkat çekicidir.

Ryan Gingeras'ın Türk Kurtuluş Savaşı anlatısı ise özünde Osmanlı'nın yıkılışını bir trajedi olarak sahneler. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yenilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonunun kaçınılmaz olmadığını öne süren Gingeras, okurlarına Millî Mücadele'nin aslında Osmanlı'yı kurtarmak adına seferber edildiğini ve Osmanlılığa olan kimlik bağının da uzun yıllar devam ettiğini hatırlatır. Kemalist anlatıların altında yatan küllerinden doğan bir Anka kuşu hikâyesi yerine Gingeras, mütareke döneminde yaşanan diplomatik müzakereler ve yerel mücadelelerin karmaşık ve şiddet dolu bir süreçte nasıl Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile neticelenmesini sağladığını farklı perspektiflerden inceler. Diğer birçok başka yazara nazaran (Akkoyunlu, 2020; Philliou, 2021), Osmanlı liberalizmini romantik bir nostaljiyle yâd etmekten imtina eden Gingeras, yine de Türk milliyetçilerinin nasıl bu çok-kimlikli ama sıkıntılı Osmanlı toplumunu ortadan kaldırdığını anlatısının ön planına alır. Kurtuluş Savaşı'nın yakın zamana kadar ihmal edilmiş iç savaş ve küresel-emperyal çekişme boyutlarının yanı sıra, özellikle resmî tarih tarafından inkâr veya göz ardı edilen, 1915 Ermeni Soykırımı'ndan 1922 İzmir Yangını'na, gayrimüslimlerin toplu olarak yurtlarından, varlıklarından ve canlarından edilme tecrübelerini Millî Mücadele'nin askerî ve diplomatik "zafer" tarihiyle yüzleştirmesi kitabın gerçek anlamda orijinal katkısını ortaya koymaktadır. Bunu yaparken ne Kemalist anlatılarla ne de Türki-

1 <https://greece2021.gr/en/committee-greece-2021/committee-assembly.html>

2 <https://www.greeknewsagenda.gr/topics/culture-society/7618-mazower>

ye'nin Kurtuluş Savaşı'na bir nebze yakınlık ile bakan okurlarıyla herhangi bir uzlaşya girişen Gingeras, tam tersine, kitabını yanlışları düzeltmek ve unutulmaları hatırlatmak amacını güden tavizsiz bir müdahale olarak tanıtır. Aslında Gingeras'ın Türkiye'deki müesses nizam ve onun resmî tarihi ile arasına koyduğu bu kritik mesafe ve bu tavizsiz üslup, ima ettiğinin aksine, Türkiye Çalışmaları açısından pek sıradışı değildir. Nitekim, aslında kitabının referanslarında defalarca yararlandığı ve kendi kitaplarının da önemli katkılar sağladığı, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinin tarihinde çığır açmış olan, çoğunlukla post-Kemalist olarak nitelendirebileceğimiz, revizyonist bir literatür mevcuttur. Gingeras'ın kitabı, kendi birincil kaynak araştırmasının yanı sıra, "state of the art" olarak adlandırabileceğimiz, yani literatürdeki son gelişmeleri yansıtan başarılı bir monografik sentezdir. Fakat kendi özgün argümanlarını bu ait olduğu literatür içinde konumlandırmak yerine, akademik anlamda 1980'lerden beri bir bostan korkuluğuna dönüşmüş olan resmî tarihyazımını ve onun uluslararası boyutta tamamen dışlanmış inkâr düsturunu bu denli karşıtı olarak muhatap alması düşündürücüdür. Katıldığı bir kitap söyleşisinde Gingeras'ın kitabının Türkiye'de popüler olmayacağı ve tercüme dahi edilmeyeceği beklentisinde olduğunu ifade etmiş olması,³ sanırım bu trajik yaklaşımının üzücü bir sonucudur (ve umarım tam tersi gerçekleşir).

Mazower ve Gingeras'ın Yunanistan ve Türkiye'nin kurtuluş savaşları ve post-emperyal ulus-devlet oluşumları anlatılarındaki bu farklı değerlendirmelerin, iki kurtuluş savaşı arasındaki yüz yıllık farkın tarihyazımında yüzyıllık bir gelişme farkı yarattığından kaynaklandığı düşünülmemelidir. Veyahut Yunan milliyetçiliğinin daha ılımlı veya uysal olduğu önyargısına da kapılmamalıdır. Meselenin özünü tarihyazımının sosyolojisinde aramak gerekir. Neticede tarihyazımı, toplumsal ve yazınsal bir inşa üründür (White, 2008). Uzmanlığımın dışında olduğundan, bu Yunan-Türk karşılaştırmasını daha ileri götürmek istemiyorum. Fakat genelleme yapmam gerekirse, Türkiye Çalışmaları'nda hâkim olan, Yunanistan örneğine kıyasla, ulus-devlet oluşumuna ve onun resmî tarihine yaklaşımların bu denli eleştirel olması, bu tarzda revizyonist çalışmaların, Cumhuriyet'in kuruluşuna yakınlık hisseden okurları bir ortak uzlaşya üzerinden iknaya teşebbüs etmemesini (veya bundan vazgeçmiş olmasını) not etmeye değer buluyorum.

Bu makalede, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında tarihyazımının en kritik meselelerinden biri olan imparatorluktan cumhuriyete geçiş döneminin bazı meselelerini tartışacağım. Bu Yunan-Türk kurtuluş savaşları anlatıları üzerinden post-Osmanlı ulus-devlet oluşumunun tarihyazımındaki farklı yorumlarını irdelediğim birinci kısımdan sonra, ikinci kısımda, Türkiye Çalışmaları'nda hâkim konuma gelmiş olan post-Kemalist yaklaşımların katkılarını ve

3 <https://turkeybooktalk.com/2022/12/06/ryan-gingeras-on-the-last-days-of-the-ottoman-empire-1918-1922/>

problemlerini çerçeveleyeceğim. Bu bağlamda, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinin tarihyazımına post-Kemalist yaklaşımların önemli katkılarının yeterince irdelenmemiş olduğunu öne süreceğim. Üçüncü kısımda ise, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde post-Kemalist çalışmalardaki bazı analitik problemlere parmak basarak İttihatçılık meselesi üzerinden öne sürülen devamlılık tezinin yerine yeni bir dönüşüm tezini düşünmemiz gerektiğini iddia edeceğim. Dördüncü kısımda ise, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinin post-Kemalist tarihyazımında önüne geçilememiş metodolojik ulusçuluk meselesini tartışacağım. Sonuç bölümünde ise, Cumhuriyet'in yüzüncü yılını aşarken yeni bir "İnkılap Tarihi" çerçevesinde, İttihatçılık meselesini nasıl masaya yatırmamız gerektiği üzerine görüşlerimi paylaşacağım.

Türkiye Çalışmaları'nın yüzüncü yıl döneminde post-Kemalizm ve yeni yaklaşımlar

Cumhuriyet'in yüzüncü yılında, Türkiye tarihyazımı kritik bir dönemeçten geçiyor. Müesses nizamın kurucu "Kemalist" anlatisına ve onun resmî tarihyazımındaki dönemsel uyarlamalarına karşı öne sürülmüş olan ve 2000'lerden beri akademik ve kamusal tarih yazımında hâkim nitelikteki post-Kemalist olarak adlandırılan çalışmalar, ister istemez beraberinde gelişen siyasi konjonktürün girdiği krizden, yani Kemalist vesayet altındaki Türkiye'ye demokrasi getirmesi beklenen AKP'nin anti-demokratikleşmesinden sonra, epistemolojik bir krize girmiştir.

Bu bağlamda, Ilker Aytürk'ün öne sürmüş olduğu, Türkiye Çalışmaları'nda henüz tam adı konmamış (dolayısıyla *ex ante* nitelikte "post-post-Kemalizm" olarak adlandırdığı) yeni bir revizyon süreci başlamıştır. Aytürk'ün ilk olarak *Birikim* dergisinde (2015) yayımlanan bir makalesinde başlatmış olduğu, gelen çeşitli tepkiler (Bora, 2017; Çınar, 2020; Kaynar, 2020; Köker, 2020; Mert, 2021; Turan, 2019) ve sonra da Aytürk'ün cevapları (2019; 2020) ve Berk Esen'ile beraber derledikleri *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (2022a) kitabıyla bu tartışmanın –adı ne olursa olsun– Türkiye Çalışmaları'nda şu dönemki en önemli paradigma tartışması olduğu inkâr edilemez. Kısaca özetlersek, Türkiye tarihyazımında geçtiğimiz yirmi veya otuz sene zarfında kamusal entelektüel alanda hâkim pozisyona gelmiş olan post-Kemalist yaklaşımların, Türkiye'nin demokratikleşmemesi meselesi konusunda önerdikleri Kemalizm merkezli sebep-sonuç ilişkilerini Aytürk bir yapısöküm tabii tutmuş ve alandaki genel geçer, bazı büyük tezlerin yeniden bir revizyona ihtiyacı olduğunu öne sürmüştür. Özünde bu, bir karşı model öne sürmek veya Kemalizm'i savunmaktan ziyade Türkiye'nin demokratikleşme sorunlarının bariz olarak Kemalizm'in öncesinde ve ötesinde de süregeldiği gerçeğini temel alan genel bir revizyon çağrısıdır (Aytürk, 2015: 43). Yeni ve farklı paradig-

maların bu epistemolojik kriz sonucunda ortaya çıkacaklarını temenni etmektedir. Bu eleştiri ve revizyon çağrısına yukarıda değindiğim gibi çeşitli tepkiler gelmiştir. Özünde post-Kemalizm'in ne olup ne olmadığı, kimlerin post-Kemalist olarak adlandırılabileceği ve post-post-Kemalizm'in ne ima ettiği konusunda önemli kavramsal ve kuramsal eleştiriler gelmiştir. Bunları ayrıntılı olarak burada sunmaya lüzum görmüyorum ama bütüncül bir tartışmanın parçaları olarak onların da okunması tartışmanın zenginliği konusunda bir fikir verecektir. Ben, bu yazımda post-Kemalist tabirini, AKP'yi desteklemiş liberal-sol ve ılımlı İslâmcı koalisyonu tanımlayan siyasi anlamı yerine, daha kapsayıcı nitelikte Türkiye'ye üzerine yazıp çizen akademik düşünde, Kemalist anlatılara eleştirel yaklaşan ve Kemalizm'i Türkiye'nin temel bir meselesi olarak çerçeveleyen çeşitli revizyonist literatür olarak tanımlıyorum. Bunu derken, ben dahil birçoğumuzun akademik eğitim anlamında bu yönde bir formasyondan geçmiş ve bu yaklaşımlar dahilinde yayıncı yapmış bir nesil olduğumuzu kabul etmek gerekir. Fakat bu geçmiş, post-Kemalist yaklaşımlara karşı daha açık sözlü bir eleştiriden bizi geri tutmamalıdır.

İki konuda, Aytürk'ün öngörülerinin literatürde karşılık bulmuş olduğunun altını çizmek istiyorum. İlk olarak, Aytürk'ün Kemalist tek-parti dönemi çalışmalarının karikatürize klişelerin ve kalıplaşmış ezberlerin ötesinde daha nüanslı bir şekilde yeniden gözden geçirilmesi gerektiği konusundaki çağrılarını, mesela post-Kemalist öncülerden Erik-Jan Zürcher'e armağan olarak öğrencileri ve dostları tarafından hazırlanmış olan *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Devlet, Toplum ve Siyaset* kitabında da ciddiye alınmıştır (Adak ve Lamprou, 2022: 5-7). Yeni yönde yaklaşımlar dahilinde, Cumhuriyet tarihinin analitik kavramsallaştırılmasında sürekli Kemalizm'e referanslar verilmesini, “metodolojik Kemalizm” olarak eleştiren Nathalie Clayer, Fabio Giomi ve Emmanuel Szurek (2019: 4) ise, Türkiye'nin içe dönük meseleleriyle özleştirilen Kemalizm'in ulus-aşırı ve küresel perspektiflerden incelenmesi gerektiğinin altını çiziyorlar. Ayrıca post-Kemalist literatürün belki en üretken yazar ve editörlerinden Tanıl Bora'nın erken dönem Cumhuriyet üzerine bazı yeni çalışmalarında (2021), Aytürk'ün önerdiği yönde yeni yaklaşımlara dahil olduğunu görüyoruz. İkincisi ise, Aytürk'ün, Türkiye'nin yakın ve güncel tarihinin temel meselelerinin, Türkiye Çalışmaları'nda büyük ölçüde ihmal edilmiş olan Soğuk Savaş dönemine ve özellikle sağ hareketlerin tarihine odaklanarak daha iyi irdelenebileceği önerisidir. Mesela post-Kemalist tarihyazımına birçok önemli katkıda bulunmuş olan Doğan Gürpınar (2022) tarafından geçtiğimiz yıllarda Aytürk'e atf ile Türkiye Çalışmaları'nda bu yönde bir “Soğuk Savaş Dönümü” gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Soğuk Savaş üzerine yeni çalışmalar (Özkan ve Gürakar, 2020) da bu yöndeki eleştirel yaklaşımların gitgide arttığını gösteriyor. Nicholas Danforth (2021) da yeni kitabı *The Remaking of Republican Turkey: Memory and Modernity Since the Fall of the Ottoman Empire*'de, tek-parti döneminin eleştirilerini

kabul ederken AKP'ye kadar uzanan Soğuk Savaş döneminin muhafazakâr modernleşmesinin göz ardı edildiğini Aytürk'e referans ile öne sürmüştür. Şu sıralar Türkçe ve İngilizceye çevrilen, yurtdışında yazılmış en kapsamlı yeni Türkiye tarihi olan Maurus Reinkowski'nin *Geschichte der Türkei: Von Atatürk bis zur Gegenwart* (2021) başlıklı kitabı da mesela her ne kadar post-Kemalist literatürden büyük ölçüde yararlı olsa da Aytürk'ün bu iki argümanını analitik çerçevesine entegre etmiştir.

Cumhuriyet tarihyazımında, yeni yaklaşımların artık kendini belli ettiği bağlamında örnek verdiğim bu ufak seçki, post-Kemalizm'in alternatiflerinin illa da bir neo-Kemalizm suretinde karşımıza çıkmayacağını gösteriyor. Yani, Cumhuriyet tarihyazımında yeni yaklaşım arayışları, post-Kemalist tezlerin tamamen yalanlanacağı ve ortadan kalkacağı anlamına gelmiyor. Zaten post-Kemalist eleştirilerin altında yatan temel meseleler bir anda ortadan kalkmayacağına göre, bu literatürün belli başlı birçok değerli katkıları da geçerliliklerini elbette koruyacaktır veya revizyonlarla geliştirilecektir.

Post-Kemalist literatürün halihazırda en önemli katkısı ulus-devlet oluşumu ve kimlik meselesine dayanmaktadır. 1990'lardan sonra dünya çapında yükselmiş olan yeni milliyetçilik akımlarına bir tepki olarak gelişen ve küreselleşmenin ulus-devlet düsturunu devre dışı bırakıp alt kimlikleri öne çıkartacağı beklentisiyle ortaya çıkan post-ulusalcı akımlardan etkilenen post-Kemalizm, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter bir ulus-devlet olarak tutarlılığını ve sürdürülebilirliğini sorgulamıştır. Özellikle 1990'lardan sonra yükselen sağda Atatürkçü milliyetçilik ve solda Kemalist ulusalcılık, post-Kemalizm'in kanaat önderi aydınlar tarafından Türkiye'nin temel problemi olarak addedilmiştir. Yine Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel olarak öne çıkan insan hakları söylemi de azınlık haklarının ulus-devlet egemenliğine karşı evrensel kaidelerle savunulmasının yolunu açmıştır. Öne sürülen ortak eleştiri, Kemalist ulus inşa projesinin sivil vatandaşlık vaatlerine karşın, Türk etnik milliyetçisi ve üstü kapalı Sünni Müslüman milliyetçisi kimlik politikalarıyla gayrimüslim, Kürt ve Alevi azınlıkları ayrımcılığa ve zulme uğratmış olduğudur. Bu eleştiri büyük ölçüde gerçekliğini ve geçerliliğini korumaktadır, çünkü bu tarz kimlik ve azınlık meselesinin tartışılması dahi hâlâ birtakım inkâr ve güvenlikleştirme söylemlerine tabi tutulmaktadır. Fakat bu tartışmaların Kemalizm merkezli sürdürülmesi de problemlidir, çünkü bu kategoriye dahil edilemeyecek ama farklı kimliklere ve azınlıklara karşı benzer şekilde baskı uygulamış grupları, özellikle muhafazakâr halkı ve İslâmcı hareketleri, ister istemez aklamış olur, veyahut onlar ancak Kemalizm'in araçsallaştırmasına indirgenerek okunur. Dolayısıyla ulus-devlet oluşumu ve kimlik politikalarının, Kemalizm eleştirisinin yanı sıra, daha bütüncül olarak irdelenmesi gerek.

Benim bu yazıda üstünde durmak istediğim husus, post-Kemalist literatürünün son dönem Osmanlı ve de özellikle de imparatorluktan cumhuriyete geçiş

sürecinin tarihyazımındaki etkisinin nasıl yeniden değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu yönde bir makalenin, Aytürk ve Esen'in *Post-Post-Kemalizm* (2022a) kitabında yer almamış olması bir eksikliktir. Umulur ki, bu eksiklik kısa sürede farklı çalışmalar ile örtülür. Nasıl Halil Akkurt'un *Türkiye Solunda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları: 1960-1980* (2020) başlıklı kitabı, Soğuk Savaş dönemi sol aydınlarının Osmanlı tarihi tartışmaları üzerinden Türkiye'nin güncel sorunlarına çözümler arayışlarını aydınlattıysa, bu tarzda bir çalışma da post-Kemalist olarak adlandırılabilir yazarların Osmanlı tartışmaları üzerine yazılabilir. Bu boşluğu bu geniş boyutuyla doldurmak bu makalenin sınırlarını aşacağından, ben bu vesile ile ancak İttihatçılık merkezli tartışmalardaki bazı meselelere dikkat çekeceğim.

Devamlılıktan dönüşüme İttihatçılık

Post-Kemalist tarihyazımında, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinin merkezinde İttihatçılık meselesi yatmaktadır. Bilindiği üzere, post-Kemalist literatür sadece Kemalizm'i geride bırakmak gayesinde olmamış, en başından beri meselenin özüne inerek, Kemalizm'in habercisi olmuş ve Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yolu hazırlamış olan İttihatçılık ile de büyük bir hesaplaşma gayesi gütmüştür. Bu yöndeki bazı post-Kemalist eleştirilere göre Kemalizm'in yanlışı, yanlışı yanlışı ile örtmesidir. Diğer bir deyişle İttihatçılığın doğurmuş olduğu problemleri çözemeyip sürdürdüğünden bir "Yanlışı Cumhuriyet" olarak tasvir edilir. Polemik yakıştırılmalar bir yana, post-Kemalist literatürünün İttihatçılığa yaklaşımı özünde Cumhuriyet'in kuruluş sürecine ve bunun resmî anlatısına eleştirel yaklaşımlara dayanır.

Aytürk ve Esen'in derleme kitaplarının önsözünde bir dipnotta dile getirdikleri, post-Kemalist literatürde "İttihatçılık çalışmaları tek parti dönemi ve Kemalizm çalışmalarının hep birkaç adım gerisinde" (Aytürk ve Esen, 2022b: 11) kalmıştır yönündeki tespitlerine pek katılmıyorum. Anladığım kadarıyla, Aytürk ve Esen bu değerlendirmelerinde özellikle Türkçe yazan ve Cumhuriyet dönemi incelemelerini son dönem Osmanlı tarihinin basit ezberleri üzerine oturtan birtakım sosyal bilimcileri eleştiriyorlar. Bu bağlamda eleştirileri elbette yerinde olabilir. Ancak Türkiye Çalışmaları'na, Osmanlı Çalışmaları'nı da içine dahil eden uluslararası bir akademik alan bütünselliğiyle baktığımızda, durumunun bundan ibaret olmadığı konusunda eminim bana da hak vereceklerdir. 1980'lerden başlayarak ve 2000'lerden sonra daha da uluslararası ivme kazanan Osmanlı Çalışmaları'nın (Aksan, 2014), Cumhuriyet tarihçiliğinin niteliksel ve niceliksel olarak çok daha ilerisinde olduğu şüphesizdir. Öncelikle Osmanlı tarihçiliği, büyük ölçekli küresel, bölgesel ve karşılaştırmalı tarihyazımı perspektifleriyle kolayca eşleştirilip bunları zenginleştirilebilen bir uzmanlık alanı olarak kendine küçümsenemeyecek bir yer yaratmıştır (Mikhail ve Philliou, 2012; Zürc-

her, 2014b). Cumhuriyet tarihçiliği ise, eleştirel dahi olsa Kemalizm merkezli içe dönüklüğünden dolayı, bu tarz geniş perspektiflere uzak kalmıştır. Dolayısıyla, modern Türkiye tarihyazımının uluslararası anlamda kayda değer çalışmalarının önemli bir kısmı Osmanlı Çalışmalarıyla ilişkili dönemlerine, yani daha ziyade modernleşme tarihinin III. Selim ve II. Mahmud saltanatları, Tanzimat ve Hamidiye dönemlerindeki kökenleri ve özellikle İkinci Meşrutiyet döneminin Cumhuriyet'in erken dönemi ile olan bağı üzerine odaklanmıştır (Eissenstat, 2014). Böyle ele alırsak, Türkiye Çalışmaları'nda, Cumhuriyet ve Osmanlı tarihyazımı birbirinden ayrı ama bağlı olan iki alandır ve ikisinin de kesiştiği kritik noktada İttihatçılık meselesi yatmaktadır. Fakat İmparatorluk ile Cumhuriyet arasında İttihatçılığın arada kalmışlığı, bu meselenin tarihyazımını da şekillendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu çerçevesinde aynı anda hem sebep hem sonuç fonksiyonu İttihatçılığa yüklenmiştir. Dolayısıyla imparatorluktan cumhuriyete geçiş döneminin muğlaklığında İttihatçılığın akıbeti, ancak Kemalist teleolojiden ayrıştırılarak yeniden okunabilir.

Cumhuriyet tarihinde post-Kemalist literatürün ortaya çıktığı 1980'lerden beri, Osmanlı Çalışmaları da benzer bir revizyon sürecinden geçmiştir. Eski Şarkiyatçı önyargılar ve modernleşme teorisi üzerinden kurgulanmış ve dolayısıyla Kemalist anlatılar tarafından da sahiplenilmiş olan Osmanlı'nın "gerileme tezi", yani Osmanlı İmparatorluğu'nun on altıncı yüzyıldan itibaren kaçınılmaz bir gerileme sürecine girdiği anlatısı, yeni nesil erken modern dönem tarihçileri tarafından önemli itirazlara ve düzeltmelere tabi tutulmuştur. Erken modern dönemde (1500'lerden 1700'lere), Osmanlı İmparatorluğu'nun aslında dönemin koşullarına göre yapısal ve ideolojik bir "dönüşüm" süreci olduğu sayısız kitap ve makaleler ile ortaya konulmuştur (Quataert, 2003). Diğer taraftan modern Türkiye tarihçiliğinde, Kemalist anlatının en radikal dışavurumlarında sıkça vurgulanan imparatorluktan cumhuriyete keskin bir "kopuş" yaşanmış olduğu tezi zaten modernleşme teorisinin etkisiyle yavaşça yerini daha geçişken anlatılara bırakmaya başlamıştı. Fakat Cumhuriyet'in belli kazanımlarının Osmanlı modernleşme mirasına dayandığı kabullenilirken, hâlâ Cumhuriyet'in İmparatorluğun problemlerini tamamen geride bıraktığı ve hatta hatalarını düzelttiği savunuluyordu. 1980'lerden sonra yeni nesil çalışmalar, bu geçiş süreci tartışmalarına yeni anlamlar yükleyip onu farklı bir yöne çektiler. Öncelikle, Cumhuriyet'in övülen kurumlarının ve kaidelerinin Kemalistler tarafından sunulduğu gibi yeni ve farklı olmadığı ortaya konuldu (Deringil, 1993; Dumont, 1984; Hanoğlu, 1997; Zürcher, 1992). Ayrıca Cumhuriyet'in yapısal ve toplumsal birçok problemlerini imparatorluktan devralıp onarmadan sürdürdüğü gösterildi (Keyder, 1987).

Daha da can alıcısı, İttihatçılığın karanlık mirasının Kemalist rejimi aslında şekillendirmiş olduğunu göstererek, Cumhuriyet tarihyazımının yumuşak karını açığa çıkarıldı. Öncelikle, Erik-Jan Zürcher'in "devamlılık tezi" (1987; 2015)

olarak bilinen revizyonist yaklaşıma göre ve resmî tarih anlatılarının aksine, Kemalist rejim lider kadrosu, kurucu ideolojisi ve milli politikaları açısından büyük ölçüde İttihatçı rejimin bir uzantısı niteliğindedir. Bu çok bariz ama bir o kadar da kritik bir gözlemdir çünkü bir anda tüm kurucu unsurlar bambaşka gözle görülür. Devamlılık tezi özünde, reddi mirasçı kopuş ve sil baştan kuruluş anlatılarına karşı çıkar ve bunları büyük ölçüde revize eder.

Zürcher'e referans veren ikincil post-Kemalist literatürde, İttihatçılar ve Kemalistler tarih boyunca yekpare bir bütün olarak ele alınarak, aslında devamlılık tezi özünden çarpıtılarak bir nevi "tekillik tezine" çevrilmiştir. Bu bir post-Kemalist çarpıtmadır. Halbuki Zürcher'in devamlılık tezi, eğer dikkatli okunursa, İttihatçı hareketin içindeki rakip grupların liderlik çekişmesi neticesinde gelişen bir dönüşümünün hikâyesidir. Yani Milli Mücadele'de İttihatçılığın devamlılığı bir dönüşüme dayanır. İttihatçılığı benimsemiş insanların seferber oldukları yeni bir rejimin dönüşümüne rağmen nasıl faal ve muktedir kalmaya devam ettiklerini ortaya koyar. Bu dönüşümün ayrışmaları ve çatışmaları önemlidir. Daha sonra Kemalist saflarına geçecek olan İttihatçılar, en baştan İttihatçılığı uluslararası kamuoyunda savaş suçlarından dolayı Milli Mücadele'ye leke düşürebilecek bir kötü şöhret olarak öngördükleri için yemin ederek reddederler ve daha sonra da eski İttihatçı riyaset ve rüfekaşının tekrar yönetimi ele geçirmesinden çekinerek bunların tehlike arz edenlerini çeşitli yollarla tasfiye ederler (Zürcher, 1987; Akal, 2012; Yenen, 2018). Nitekim, her ne kadar post-Kemalist ikincil literatürde sıkça üstünkörü bir "zaten hepsi aynı" şeklinde tekillik genellemesine rastlansa da aslında, imparatorluktan cumhuriyete geçişi amansız bir hizipleşme sekillendirmiştir (Gingeras, 2019). İttihatçılar ve Kemalistler aynı siyasi soy kütüğünden geliyor olabilirler ama bu aralarındaki farkları önemsiz hale getirmemelidir. Yoksa aynı mantıkla, aynı soydan gelen CHP ve Demokrat Parti arasındaki farkların da görmezden gelinmesi gerekir. İttihatçılar ve Kemalistlerin arasındaki farkları Kemalist anlatıda olduğu gibi, "iyiler kötülerin hakkından geldi" gibi genelleme yaparak ve normatif bir şekilde değerlendirmek de elbette doğru olmaz.

İttihat ve Terakki Fırkası'ndan (İTC) Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP), tekparti rejimi devamlılığı kategorik olarak söz konusudur elbette (Ülker, 2021). Fakat yönetim tarzı da bir dönüşüme uğrar. İttihat ve Terakki'nin âdeta gölge kabinesi olan Merkez-i Umûmi'si ve onun çok-liderli oligarşik yapısına karşın Atatürk, Milli Mücadele'nin diğer liderlerini tasfiye ederek tek adamlığını tesis eder ve önce Büyük Millet Meclisi üzerinden bizzat, daha sonra da Çankaya sofrası üzerinden dolaylı olarak hükümeti yönetir. Bir siyasi parti olarak da İTC ve CHP'nin devamlılıkları da bütüne genelleştirilemez. Merkezde ve taşrada bu dönüşümün tarihi yeni incelemeleri ve yorumları hak ediyor (Adak ve Lamprou, 2022; Aytürk, 2022; Metinsoy, 2021). İdeolojik olarak da bir dönüşüm söz konusudur; İttihatçılık her ne kadar devrimci veya halkçı olsa da aslında bir imparatorluk ideolojisidir.

Devamlılık tezi bir yandan da bir dönemselleştirme kavramıdır. İkinci Meşrutiyet ile Erken Cumhuriyet arasında bir asker-bürokrat neslinin ve İttihatçı hareketin tarihi üzerinden bir devamlılık kurgular. Prosopografik yaklaşımlar açısından bu dönemselleştirme gayet makuldür. Fakat, devamlılığın nerede sona erdiği meselesi muğlaktır. 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulmasıyla tohumlarının atıldığı, daha sonra da 1908 Meşrutiyet Devrimi veyahut en geç İttihatçıların hükümeti tamamen ele geçirdikleri 1913 Bab-ı Ali Darbesi ile başlatılan bu "Jön Türk" devrinin, ne zaman bittiği ise tartışmalıdır. Hepimizin dilinden eksik etmediği "Erken Cumhuriyet" dönemi (Aytürk, 2022: 235), 1938 Atatürk'ün ölümü ile mi sona erer, yoksa 1945 sonrası demokratik açılımlardan sonra mı, veyahut 1950'de hükümetin Demokrat Parti'ye geçmesiyle mi? Eğer devamlılık İttihatçılık üzerine kuruluyor ise, neden ölümüne kadar İttihatçılığı ile övünen Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığının 1960 darbesiyle sona ermesiyle değil de İttihatçılığı bir nesil bağının ötesine geçmemiş İsmet İnönü'nün bu makamdan inmesiyle biter? Bu konuda bizzat Zürcher de farklı yazılarında, dönemselleştirmesini farklı noktalarda bitirmiştir. Bu dönemselleştirme meselesini ana argümanı olarak öne sürmüş olduğu *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (2018) kitabında dahi Zürcher, bir yandan 1908-1950 dönemini bir bütün olarak tanıtmaya rağmen yeri geldiğinde Birinci, İkinci, Üçüncü Cumhuriyet dönemselleştirmelerinden yararlanmaktan da çekinmemiştir. Bu tarz pragmatik ve çeşitli dönemselleştirmeleri bir arada kullanmak bence daha doğrudur, çünkü farklı faktörlerin farklı devamlılıkları olması doğaldır. Sonuç olarak, nasıl 1918 ve 1923 arası dönem keskin bir kopuş yerine devamlılıkların ve geçişkenliklerin süregeldiği bir dönüşüm olarak düşünülürse, bir diğer son ve başlangıç olarak addedilen 1938, 1945, 1950 ve 1960 gibi dönüm noktalarında da benzer tarzda devamlılıklar ve geçişkenlikler bulmak elbette mümkündür.

Dönemselleştirmeler konusunda daha da ileri giden bazı radikal post-Kemalist yorumlarda (Kieser, 2005; Astourian ve Kévorkian, 2021), Zürcher'in devamlılık tezi âdeta bir "değişmezlik tezi" haline gelmiştir. İttihatçılığın karanlık mirasının sadece Kemalizm'e geçen İttihatçı kadroların yaşattıkları bir siyasî devamlılıktan öte, Cumhuriyet tarihi boyunca devletin kimliğini ve kudretini belirleyici bir gelenek teşkil ettiği öne sürülür. Türkiye tarihi boyunca şiddet gerçekten süregelen bir olgudur ve devamlılıkları ve değişimleri çalışılmalıdır. Fakat Özel Harp Dairesi'nin Kontrgerilla yapılanması, Malatya, Maraş ve Sivas katliamları, Susurluk sonrası derin devlet skandalları, 1960-2007 arası demokrasiyi darbeleyen askerî vesayet kurumu, 2000'lerin ultra-laik irtica kampanyaları, 2008-2010 Ergenekon ve Balyoz davaları gibi Cumhuriyet'in Soğuk Savaş ve yakın tarihinin sayısız kritik meselelerini 1908'de Sultan II. Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti adına bir darbe yapmak için Makedonya dağlarına çıkan Binbaşı Enver Bey'e dayandırmak açıkçası biraz zorlamadır. Bu yönde beylik lafların bu kadar kolayca telaffuz edilmesi, Türkiye Çalışmaları'nın akade-

mik niteliği açısından düşündürücüdür. Aynen “Yeşil Kemalizm” argümanında olduğu gibi, AKP’nin anti-demokratik, popülist, mafyatik ve emperyalist dönüşümünün de İttihatçılığın bir devamı olduğunu savunmak, özcü bir değişmezlik tezidir. İttihatçılığı, Türkiye siyasetinin tekil ve değişmez belirleyicisi olarak görmek, Türkiye Çalışmaları’nı kendi kendine mahkûm eder ve diğer küresel ve karşılaştırmalı çalışmalar karşısında Türkiye’yi izole edip istisnai bir vaka olarak görmeye devam etmek anlamına gelir. Nasıl Kemalist anlatının Türkiye’nin Ortadoğu’da demokratik bir istisna olduğu tezi problemlili idiye, post-Kemalist anlatıların Türkiye’yi İttihatçılık üzerinden bir Sonderweg’e sapsmış kötü bir istisnaya dönüştürmesi de bir o kadar sakıncalıdır. Bir süredir küresel ve karşılaştırmalı yaklaşımlara yakınlaşmış olan yeni nesil Türkiye Çalışmaları’nın (Ben, 2017; Clayer, Giomi ve Szurek, 2019; Liebisch-Gümüş, 2020), bu tarz “Türkiye’yi Türkiye ile açıklayan” tezlere artık sırtını döneceklerini düşünüyorum.

Ancak Zürcher’in devamlılık tezi bu denli esnetilerek kabul görmesine rağmen, Zürcher’in öne sürdüğü İttihatçı devamlılığının iki alt argümanı ana akım post-Kemalist literatür tarafından göz ardı edilmiştir. Bunlardan ilki, İttihatçıların Meşrutiyet Devrimi’nden Ermeni Soykırımı’na ve Milli Mücadele’ye (ve hatta ötesine) kadar kimlik politikalarını belirleyen ideolojilerinin “Osmanlı Müslüman milliyetçiliği” olarak tanımlanması gerektiği gözlemdir (Zürcher, 2000). Doğan Çetinkaya’nın da Mütareke bağlamında vurguladığı üzere (2023), Türkiye Çalışmaları’nın şimdiye kadar büyük ölçüde göz ardı edilmiş Müslüman milliyetçiliği kavramını analizlerinin merkezine alması gerekiyor. Zürcher’in devamlılık tezinin ana akım literatür tarafından dikkate alınmamış olan ikinci alt argümanı ise, Makedonya Meselesi özelinden vurguladığı, İttihatçılığın (ve dolayısıyla Kemalistlerin) dünya görüşünün ve şiddet repertuarının şekillenmesinde Şark Meselesi’nin önemidir (Zürcher 2014a). Post-Kemalist yaklaşımların içe dönük Türk milliyetçiliğine odaklı ulus-devlet oluşumu anlatıları uluslararası bağlamı büyük ölçüde küçümsemiştir. Bu iki alt argüman, İttihatçılığın ulusal ve uluslararası güvenlik politikalarının nasıl şekillendiğini tarihsel tecrübeler ve ilişkisel bağlamlar üzerinden açıkladığı için İttihatçılıktan Kemalizm’e dönüşümü derinlemesine tartışmaya fırsat tanır. Bu iki alt argümanın post-Kemalist literatürde büyük ölçüde göz ardı edilmiş olması aşağıda tartışacağım gibi hâkim Türk milliyetçiliği odaklı ulus-devlet oluşumu anlatısıyla çelişmesinden kaynaklanır. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecine eleştirel yaklaşırken, metodolojik ulusçuluk yanılığına düşmemek gerekir.

Metodolojik ulusçuluk kısılacında İttihatçılık

İttihatçılık ile Kemalizm arasında devamlılıklara işaret ederken, post-Kemalist çalışmaların öne sürdüğü şekilde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda neticelenecek olan ulus-devlet oluşumu sürecinin inisiyatifi ve maksadını İtti-

hatçılara yüklerken dikkat etmek gerekir. Muhtemel anakronizm hataları bir yana, her meseleyi milletler meselesine indirgemek, her lafın altında milliyetçilik aramak, her milliyetçi zırvayı ciddiye almak ve her tesadüfte ulus-devletin ayak seslerini duymak, İttihatçılığın derinlemesine anlaşılmasını engeller ve bu meseleyi ister istemez metodolojik ulusçuluğun sınırlarına hapseder (Öz-tan, 2016).

Metodolojik ulusçuluğun üç tür analitik yanılgıdan doğduğunu düşünüyorum. Birincisi ve en bilineni, ulusları ve ulus-devletleri toplumsal araştırmaların sabit ve ayrılmış analitik birimleri olarak kabul etmek. Bu soruna karşın ulus-şarın yaklaşımlar, ulusların geçişken ve etkileşimsel topluluklar olduğunu bize hatırlatır (Wimmer ve Schiller, 2002). İkinci yanlış, tarihsel sosyolojide ulus-devlet oluşum sürecini tarihin bir teleolojisi olarak irdelemekten kaynaklanır (Chernilo, 2007). Buna karşın, ulus-devletlerin kuruluş süreçlerinin durum-sallıklar, tesadüflükler ve yanılgılar üzerinden şekillendiğini hatırlamakta yarar vardır. Üçüncü yanlış ise, milliyetçiliği açıklanması gereken bir akım yerine açıklayıcı bir analitik kavram olarak kullanmakta yatar (Breuilly, 1985). Toplumsal inşacı yaklaşımlar, ulusların yapaylığını ve edilgenliğini ortaya koyarken milli inşa süreçlerinin kavramsal ve yapısal bir dönüşüm gerektirdiğini bizlere hatırlatır. Metodolojik ulusçuluğun hataları ve bunlara karşı önlemler, aslında genel anlamda bilinen ve prensipte kabul görmüş kaidelerdir. Fakat İttihatçılığı, Türk milliyetçiliğine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile neticelenecek bir ulus-devlet oluşumu çerçevesine indirgeyen birçok post-Kemalist yaklaşım, her ne kadar post-ulusalcılık düsturunu benimsemiş olduğunu iddia da etse, aslında fark etmeden özünde Türkçü bir anlatıyı güçlendirerek, istemsizce, eleştirdikleri metodolojik ulusçuluk hatasına düşer.

Ana akım post-Kemalist literatürün bazı örneklerinde, entelektüel tarih yaklaşımları üzerinden İttihatçı hareketin toplu zihniyetini ve siyasi faaliyetlerini tayin eden hâkim ideolojinin Türkçülük olduğu tespiti yaygındır (Kieser, 2006). Bu bağlamda, Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" olarak 1904'te yazmış olduğu siyasî değerlendirme yazısının tarihyazımına etkisi küçümsenemez (Eissenstat, 2015: 429-431). Akçura, Osmanlı tarihini dönemselleştirmesini (Tanzimat, Hamidiye ve post-Hamidiye dönemlerini) siyasî ideolojiler (Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük) ile eşleştirmiştir. O zamandan beri tarihyazımında Tanzimat reformları Osmanlıcılık, Hamidiye saltanatı İslâmcılık ve Jön Türk dönemi de Türkçülük ve Turancılıkla eşanlamlı hale gelmiştir. Bu tarz öz-cü kalıpların arkasında belli başlı bazı Şarkiyatçı klişeleri de yatmıyor değil. İttihat ve Terakki etrafındaki popüler Türkçü-Turancı söyleminin arkasında çoğunlukla Akçura gibi Osmanlı'ya göç etmiş Rusya Müslümanları vardır (Arai, 1992; Meyer, 2014). İttihatçıların birçok düşmanları ve takipçileri tarafından Türkçü ve Turancı olarak adlandırılması da analizleri etkilemektedir. Kemalist anlatılar da aynen, İttihatçıların maceracı ve hayalperest politikalarına karşın

Atatürk'ü rasyonel ve milliliğin sınırını bilen bir dış politika ile tanıttıkları için bu anlatıyı sahiplenir. Kemalist Cumhuriyet'i Türk milliyetçiliği üzerinden eleştiren post-Kemalistler de aynı anlatıyı devamlılığı vurgulayarak sahiplenirler. Şüphesiz, İttihatçılık için Türkçülük önemli bir ülküdür. Fakat İttihatçıların ne ideolojik görüşleri Türkçülükten ibarettir ne de siyasi faaliyetleri sırf milliyetçilik üzerinden açıklanabilir. İttihatçıların Türkçü-Turancı bir yayılma politikası takip ettikleri iddiası, eleştirel yaklaşımlar (Reynolds, 2009; Topal, 2022) tarafından çürütülmüştür ama gene de tarihyazımında sık sık tekrar edilir.

Ulus-devlet oluşumu sürecinde İttihatçılığın dirayeti ve galibiyeti söz konusu olunca, bunun altında kaybedenlerin ve kaybolanların devam edememiş akıbetlerinin yattığı inkâr edilemez. Dolayısıyla, İttihatçılığın entelektüel tarihyazımında, sıkça İttihatçıların Sosyal Darwinist bir dünya görüşüne sahip oldukları ve dolayısıyla siyasi kararlarının acımasızlığının kaynağının da bu zihniyete dayandığı kabul edilir (Hanioglu, 2005; Kieser, 2008). Yaşadıkları dönemin başkın uluslararası ilişkiler teorilerinden biri olduğu göz önünde tutulursa, İttihatçıların bu yönde bir dünya görüşü olduğu pek şaşırtıcı değildir ve bunun onların karar alımlarını da etkilemiş olma ihtimali yüksektir (Aksakal, 2004). Fakat bu noktada birçok anlatıda, analitik bir muğlaklık devreye girmektedir. Bazen tarihsel aktörlerin varsayılan motivasyonları, tarihinin tarihsel olayları açıklamada yürüttüğü mantığı şekillendirebiliyor. Sosyal Darwinizm, fark etmeyerek veya kötümseyerek, İttihatçılığın analizinde kullanan bir teorik çerçeve işlevini üstlenmiştir. Yani bir bakıma devamlılık tezi, muktedir olanın üstün gelip ege-men olduğu bir anlatı olarak da karşımıza çıkar.

Bu yöndeki yaklaşımlarda, Türkçülük fikirlerinin İttihatçıların karar alma süreçlerinde ne zaman yırtıcı bir hale büründüğü sorusunu cevaplama ihtiyacı doğar. Yani bir tarihsel süreçte bir dönüm noktası bulmak gerekir. Ana akım tarih yazımında, 2000'lerden beri bir fikir birliği oluşmuştur. Bu akademik mutabakata göre, Meşrutiyet devriminden beri Osmanlıcı söylemlerini ön planda tutmaya özen gösteren İttihatçıların, 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan yenilgisi ve hüsrانından sonra içlerinde tuttıkları Türkçülük birden radikalleşip dışavurumcu bir hal alarak siyasetlerine yön verir. Bu iddia akademik yazında sık sık tekrar edilir. Bu kriz ortamında daha sert politikaların revaç bulması, gerçekten de Türkçülüğe ve Anadoluculuğa rağbetin arttığı belli ölçüde gözlemlenebilir (Akmeşe, 2004; Aksakal, 2018; Kurt ve Gürpınar, 2015). Fakat bu tarz bir dönüm noktası fikriyle, İttihatçıların artık sırf Türkçü politikalara yöneldiği veya hatta imparatorluk olmaktan vazgeçip Anadolu'da bir ulus-devlet kurmaya and içtikleri gibi öne sürülen bazı yaygın genellemeler, dönemin karmaşasını beklenen sonuca göre doğrulama yanılıgısına düşerek çarpıtır. Halbuki Hasan Kayalı (1998), İttihatçıların Balkan yenilgisi sonrası aslında imparatorluğun Arap vilayetlerindeki etkisini koruyabilmek için Osmanlılık politikalarını Türkleştirmekten ziyade İslâmlaştırdıklarını evvelden ortaya koymuştur. Fakat Tür-

kiye ve Türkçülük odaklı tarihyazımı, bu bulguyu üstüne almaktan imtina etmiştir (Bozarslan, 2016). Bu dönemde özellikle Türkçü düşünürlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Türk-Arap devleti olarak kavramsallaştırdıklarını da ben yeni bir makalemde (Yenen, 2021a) ayrıca ayrıntılarıyla gösterdim. Ebru Boyar (2014) ve Ramazan Hakkı Öztan (2018) ise, Balkan yenilgisinin Türkçülükten ziyade imparatorluğu kurtarmak yönünde farklı fikirleri öne çıkartmış olduğunu ortaya koydular. Sonuç olarak, elbette Balkan yenilgisi İttihatçıların ve tüm Osmanlıların düşünce dünyalarını biçimlendirmiş bir tecrübeydi (Ginio, 2022). Fakat tarihsel süreçlerin karmaşık gelişimini "homojenleştiren" (Öztan, 2018: 78) bu tarzda dönüm noktası anlatıları, genelde beklentiler ufkunda illa da ulus-devlet oluşumunu görmeye odaklandıkları için tekrar eleştirel bir şekilde gözden geçirilmelidirler.

Bu ulus-devletin oluşum silsilesinde, önemli bir halkayı elbette Ermeni Soykırımı oluşturmaktadır. Birçok post-Kemalist yaklaşıma göre devamlılık tezi, Milli Mücadele'de İttihatçılık ve İTC'den CHP'ye tek-parti rejimi meselesinden ibaret değildir. En başta Taner Akçam'ın (1995) ve onu takip eden birçok post-Kemalist yazarın savunduğu, Türkiye'nin ulus-devlet oluşumunun Ermeni Soykırımı'nın sayesinde gerçekleştiği savı, devamlılık tezine başka bir boyut katar. 1915 sonrasında Anadolu'da zorla yaratılmış bu yeni demografik düzeyin, 1923'te aynı coğrafyada bir Türkiye Cumhuriyeti kurulmasını yapısal olarak büyük ölçüde mümkün kılmış olduğu inkâr edilemez. Ayrıca tehcir işlerine bulaşmış bazı İttihatçı kadroların, Kemalist rejimde yerlerini korumuş ve hatta ellerini güçlendirmiş oldukları, özellikle de yerel yönetimlerde azınlıklara karşı kimlik politikalarında bir bakıma devamlılık sağlamış oldukları da unutulmamalıdır. Fakat Türkiye'de hem resmî tarihe yakın akademik tarihyazımında hem de popüler tarih kültüründe soykırım inkârının hâlâ ne yazık ki bu denli yaygın olmasından dolayı, inkâr ile aktivist bir mücadele post-Kemalist tarihyazımının ve Soykırım Çalışmaları'nın yaklaşımını şekillendiren bir unsur olmaya devam ediyor.

Inkârın devamlılığı da aslında dönemsel bir dönüşüm hikâyesidir (Turan ve Öztan, 2018). Her ne kadar Kemalist rejim kuruluşundan itibaren Ermeni Meselesi konusunda kendilerinden önce gelen İttihatçı rejimi yer yer eleştirmiş ise de son mertebede Ermeni tehcirini savunmaktan geri de kalmamıştır. Toplumsal açıdan uzun yıllar etkili bir unutma politikası güdülmüştür. Ermenistan'ın Soğuk Savaş'ın demir perdesinin öteki tarafında kalmış olması da Türkiye'nin uluslararası pozisyonunu güçlendirmiştir. Günümüzün inkâr söylemi ise, 1970'ler ve 1980'lerde gerçekleşmiş Ermeni terörist saldırılar ve onların uluslararası kamuoyundaki soykırım iddialarını canlandıran etkisiyle mücadele ederken şekillenmiştir. Döneminin koşulları açısından Türkiye'nin soykırım iddialarına karşı o zamanki akademik ve diplomatik mücadelesi aslında on yıllar boyunca çok etkili olmuştur (Ben Aharon, 2019; Dixon, 2018; Gürpınar,

2016). Ancak 1990'lardan itibaren Ruanda ve Bosna soykırımlarının uluslararası tanınırlığının, Soykırım Çalışmaları'nda hâkim olan Yahudi soykırımının eşsiz ve benzersiz olduğu kaidelerini ortadan kaldırmış olması, o zamana kadar tanınırlığı sempatanlarının ötesine gitmemiş olan Ermeni Soykırımı'nın, yeni nesil Holokost tarihçileri tarafından tanınmasının önünü açmış oldu (Bloxham, 2005; Levene, 2013). Kısa süre içinde, o dönem yükselişte olan post-Kemalist çalışmaların da katkılarıyla, uluslararası tarihçilikte Ermeni Soykırımı'na referanslar hızla artmıştır. Holokost modelinin erişilmesi imkânsız standartlarına yaslanıp Ermeni tehcirinin bu kriterleri tam olarak karşılamayan karmaşasını vurgulayarak Batı tarihçilerini soykırım tabirini kullanmama konusunda uzun yıllar ikna edebilmiş olan Türk tarihçileri ve onların Batılı destekçileri, bu yeni nesil Soykırım Çalışmaları'nın yükselmesiyle hâlâ içinden çıkamamış oldukları bir çıkmaza girdiler (Lewy, 2011). Bu açılım sonrasında, yeni çalışmalar (Suny, Göçek ve Naimark, 2015; Adanır ve Özel, 2015), Ermenilerin ve Anadolu'nun diğer Hıristiyan halklarının maruz kaldıkları demografik şiddetin farklı ve tükler ürpertici boyutlarını ortaya çıkararak, inkâr düsturunu telafisi imkânsız bir manevi iflâsa soktular. Bu kriz karşısında, artık ölümleri küçümseyen veya göreceleştiren bir inkâr söyleminden ziyade yaşananları meşrulaştırıp kabullenen bir hınç söylemi popüler düzeyde yaygınlaşmaktadır. Fakat uluslararası anlamda kayda değer akademik tarihçilikten büyük ölçüde dışlanmış olan inkârcılık ile mücadeleye uluslararası yayınlarda hâlâ bu denli emek verilmesi, bu bağlamda birçok meselenin yeni bakış açılarından incelenmesini ne yazık ki zorlaştırabiliyor. Inkâr ile mücadelenin önemi toplumsal olarak devam ederken, akademik anlamda artık post-inkârcı bir aşamaya geçerek yeni konuların tartışılması gerektiğini düşünüyorum.

Inkâr ile mücadelede Ermeni Soykırımı'nı, kendi zamansallığı bağlamında bir imparatorluk(lar) çerçevesi (Reynolds, 2016) yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet oluşumu çerçevesinden okumaya yönelen ana akım çalışmalar, İttihatçı rejimin soykırım kararını Türkçülüğe ve Turancılığa indirgeyerek metodolojik ulusçuluğu yine tasdiklemiş oluyorlar. Halbuki yerelde yaşanmış olan demografik şiddetin uygulanmasındaki kargaşa ve etnik çekişmeler, bu tarz yarıktan aşağıya bir ideolojik belirleyicilik argümanlarının ne kadar zorlama olduğunu çoktandır ortaya koymaktadır (Erol, 2023; Gingeras, 2014, Kaiser, 2015, Kurt, 2018; Üngör, 2016; Türkyılmaz, 2011). Türk milliyetçiliği odaklı yaklaşımlar, Kürtler ve diğer Müslüman grupların Ermenilere, Süryanilere ve Rumlara karşı seferberliğini açıklamakta pek ikna edici olmayan indirgemeci anlatılar önermektedir. Soykırımın ulusçuluğun ötesinde emperyal, yani İslâmlaştırılmış bir Osmanlılık boyutu olduğu gözden kaçıyor (Türkyılmaz, 2020). Diğer yandan, "soykırımın belgesi yoktur" tarzı maksat odaklı soykırım inkârına karşın, İttihatçı rejimin tehcir kararlarını alma ve uygulama süreci arşiv belgeleri ışığında olabildiğince aydınlatılmıştır (Akçam, 2008; 2018). Fakat soykı-

rıma giden sürecin kaçınılmaz bir yapısal belirleyiciliği olduğundan ziyade, var-sayılan ihtimallere ve yereldeki koşullara bağlı durumsallıkların bu sürecin karmaşık dinamiğini nasıl şekillendirmiş olduğunu irdelemek gerekir (Türkyılmaz, 2011). İki konuda, inkârcı argümanlar bazı meselelerin incelenmesini engellemiştir. Birincisi, inkârcı “provokasyon tezine” karşı çıkmak için Ermeni Soykırımı sırasında Ermeni devrimci örgütlenmesi ve Ermeni gönüllü taburları tamamen önemsizleştirilmiş ve kapsamlı çalışmalara tabi tutulmamıştır. İkincisi, inkârcı tezlerin Şark Meselesi çerçevesini öne sürerek, “dış güçlerin” emperyalist müdahalelerinde Ermeni Meselesi’ni güvenlikleştirdikleri argümanına tepkiyle, Ermeni Soykırımı’nda uluslararası emperyal düzenin rolü büyük ölçüde yok sayılmış veya ancak yetersiz kalmış olan insani müdahale meselesi üzerinden tartışılmıştır. Artık bu iki argümanın da soykırımın tanınırlığını değiştirmeyeceği göz önüne alınarak bu iki meselenin de post-inkârcı yaklaşımlarla yeniden irdelenmeleri, İttihatçıların uluslararası güvenlik politikalarını daha iyi anlayabilmemizi sağlayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışında Anadolu ile komşu Arap vilayetlerinin tarihlerinin, Ermeni Soykırımı’nın yarattığı demografik altüst oluşa rağmen beraber okunması gerekir (Çiçek, 2020; Dağlıoğlu, 2021; Kayalı, 2021; Tejel ve Öztan, 2022). Metodolojik ulusçuluk yanılışı, bu Ermeni ve Arap meselelerinin ana akım anlatılarda “Türkleştirme” sloganı üzerinden tek solukta açıklanmasına sebep olmuştur. Halbuki bağlamsal farklar önemlidir (Ülker, 2005). O dönemin Arap milliyetçilerinin öne sürdükleri Türkleştirme ithamı, İttihatçıların Arap vilayetlerindeki politikalarını açıklamakta yetersizdir. Kemalist anlatıların altında yatan “Arabistan’da ne işimiz vardı” tarzında Anadolu odaklı milliyetçiliğin, post-Kemalist literatürde geriye dönük İttihatçılarla başlatılması da sakıncalıdır (Deringil, 2019). İttihatçıların, Araplara bakış açılarında bazı ırkçı, Oryantalist veya sömürgeci söylemler olduğu doğrudur (Hanioglu, 1991; Makdisi, 2002). Nitekim etnik bir ulusçuluğun ötesinde, bu söylemlerin Tanzimat’tan beri süregelen emperyal modernleşmenin bir parçası olduğu unutulmalıdır. Prensipite merkezîyetçilikten ödün vermeyen ve yeri geldiğinde de üslup olarak şovenizme düşen İttihatçıların, Arap milliyetçileriyle aralarının sorunlu olduğu malûmdur. Fakat bu İttihatçıların Araplardan kurtulmak istediği veya Arapların ekseriyetle Osmanlı’dan bağımsızlık istediği anlamına gelmez elbette. İttihatçılığı eleştirmek uğruna iki nesil tarihyazımı revizyonunu görmezden gelip Arap milliyetçi ve Avrupa Şarkiyatçı tarihyazımını tekrar servis etmek doğru olamaz. Her ne kadar Arap milliyetçilerine ağır cezalar veya zulümler çektirmekten geri kalmamış olsalar da İttihatçıların Arap vilayetleri ile bağlarını güçlendirmeye gayret göstermiş olmaları (Çiçek, 2020; Kayalı, 1998) Türkleştirme anlatılarının çelişkisini ortaya koyar. Türk ve Arap milliyetçi tarihçilerin iddialarına karşın, Arapların çoğunluğu da savaşın sonuna kadar Osmanlı’ya sadık kalmıştır. Türk ve Arap milliyetçilerin Osmanlılık üzerinden birbirlerine karşı

bir çeşit aidiyet duymalarını yadırgamak, ulusçu mantığa hizmet eder. Bu konuda, Hasan Kayalı (2021), 1915'te isyanla suçlanıp tehcir edilen Ermenilerle, 1916 Arap İsyanı'na rağmen Arapları imparatorluğa bağlı tutmak için çaba gösteren İttihatçı rejimin, aslında iki yüzlü bir Osmanlı entegrasyonu projesi takip ettiğini öne sürerek hâkim tarihyazımındaki çıkmazları metodolojik ulusçuluğun ötesinde sentezler.

Osmanlı sonrası Ortadoğu'da gerçekleşmiş olan ulus-devlet oluşumu sürecini de metodolojik ulusçuluğun ötesinde yeniden kavramsallaştırmamız gerek. Bir yandan, Lozan'a kadar giden Kurtuluş Savaşı'nın uluslararası boyutu ise, ulusal egemenlikten ziyade, azınlık meselesi üzerinden okunarak resmî tarihe alternatif bir Lozan anlatısı ortaya çıkmıştır (Akçam, 1998). Ozan Özavcı'nın bu özel dosyadaki yazısı, bu konudaki yeni tartışmaları daha ayrıntılı bir şekilde ele alıyor. Diğer yandan, Kurtuluş Savaşı'nın resmî tarihinin Kemalist anlatısına meydan okuyan ikinci nesil post-Kemalist çalışmalar, öncelikle Milli Mücadele'nin göz ardı edilmiş Anadolu Müslümanları arasındaki iç savaş ve 1915'ten beri devam eden etnik şiddet boyutunu aydınlatmaktadır (Gingeras, 2014). İster diplomaside azınlıklar ister yerelde şiddet meselesi olsun, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı büyük ölçüde ulus-devlet süreci olarak çalışılmaktadır. Yeni yaklaşımlar ise, imparatorluktan ulus-devletlere geçiş sürecini, küresel, bölgesel ve ulus-aşırı ilişkiler ve emperyalist politikalar üzerinden okumaya başladı. Cihan Harbi sonrasında Avrupa emperyalizmine karşı verilen Suriye, Irak ve Türkiye'nin milli mücadele hareketlerinin birbirleriyle kurdukları çeşitli ilişkiler ve ortaklıklar, Türk ve Arap milliyetçi tarihyazımlarına çok daha farklı eleştiriler getirilmesini mümkün kıldı (Kayalı, 2021; Polat, 2019; Provence, 2021; Yenen, 2021a; 2016).

Bu süreçte, Avrupa emperyalizminin ve liberal enternasyonalizminin, Ortadoğu'yu şekillendirmedeki rolü de farklı tarihyazımı ekollerinde farklı yorumlanmaktadır. Osmanlı Arap ülkelerini çalışan tarihçiler, Barış Konferansları neticesinde Suriye, Irak, Ürdün ve Filistin'in Milletler Cemiyeti tarafından manda bölgeleri olarak tayin edilmelerini ve yereldeki demokratik kongre iktidarlarının zor kullanımı ile bastırılmış olmasını şiddetle eleştirmektedirler (Provence, 2021; Thompson, 2020). Hatta Milletler Cemiyeti'nin tesis ettiği manda rejimlerinin sömürgeciliğin ve azınlık rejiminin de kapitülasyonların bir devamı olduğu öne sürülmektedir (Robson, 2021). Arap tarihçiliğindeki bu yeni anti-emperyalist akım, Türkiye Çalışmaları'ndaki genel tutuma karşın bir çelişkiyi ortaya çıkarır. Genelde eski sol gelenekten kopmuş olan birçok post-Kemalist yazar, İttihatçıların ve Kemalistlerin anti-emperyalist olarak Kemalist soldaki popüler okunmasına sertçe karşı çıkmaktadır. Bu itirazın altında Ermeni Soykırımı'nın gerekçelendirilmesi yatar. Fakat hem Kemalistlerin hem post-Kemalistlerin görmezden geldiği nokta, tarih boyunca birçok anti-emperyalist hareketin azınlıklara karşı zulüm ve kıyım uyguladığı gerçeğidir. Soykırım konusunda elzem

olan duyarlılık, Anadolu hareketinin Avrupa, Asya ve Afrika'daki anti-emperyalist hareketleri tarafından ilgiyle takip edilip destek gördüğünü görmezden gelmeyi gerektirmez. Tam tersine bu çelişkinin daha derinden irdelenmesi gerekir.

Bu yönde yeni çalışmalara bir örnek olarak Carolin Liebisch-Gümüş (2020), Türkiye'nin ulus-devlet oluşumunun ve ulusal homojenleşme politikalarının, liberal enternasyonalizm ile önce anti-emperyalist mücadele, daha sonra da işbirliği üzerinden şekillendiğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan, ben de başka bir yazımda (Yenen, 2021b), Ankara hükümetinin uluslararası egemenliğinin tanınma sürecinde, Türkiye'nin Sovyet Rusya, İran ve Afganistan ile kurduğu anti-emperyalist ittifakların nasıl İttihatçıların tasfiye sürecinin uluslararası boyutunu ortaya çıkarttığını inceledim. Yeni dünya düzeninin oluşumunda hem emperyalist hem de anti-emperyalist şiddete ancak bütüncül bir çerçevede bakarak metodolojik ulusçuluğun kaskacındaki bu dönüşüm sürecini daha iyi irdeleyebiliriz (Wyrzten, 2022).

Sonuç: Yeni bir İnkılap Tarihi'ne doğru

Cumhuriyet'in yüzüncü yılında yeni bir "İnkılap Tarihi" tasavvur etmemiz gerektiği ortadadır. Resmî tarihin revizyonu olarak Türkiye Çalışmaları'nda âdeta ana akım hale gelmiş post-Kemalist yaklaşımların da revizyondan geçtiği heyecanlı ve ucu açık bir dönemeçteyiz. Türkiye'nin 2000'lerden beri geçirdiği büyük değişimler, Cumhuriyet tarihinin yeni sentezlere ve yeni yorumlara olan ihtiyacı ortaya koymuştur. AKP rejiminin Türkiye'yi içine sokmuş olduğu kriz de bu yeni revizyon arayışını güçlendirmiştir. Türkiye Çalışmaları'ndaki epistemolojik krizin atlatılması, post-Kemalist literatürün haklı sebeplerle parmak bastığı temel meselelerin, indirgemeci bir Kemalizm eleştirisinden ayrıştırılarak ama Kemalizm'i de eleştiriden muaf tutmadan, yeni yaklaşımlarla yeniden değerlendirilmesi sayesinde daha uzlaşmacı bir tarihyazımının önünü açacağı fikrindeyim. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş dönemi, tarihyazımının hem en yoğun çalışılan hem de post-Kemalist literatürün en baskın olduğu alanlardan biri olarak, yeni yaklaşımlar açısından önemli bir sınav teşkil etmektedir. Özellikle kimlik ve azınlık meselelerinde, post-Kemalist literatürün katkılarının öneminin devam edeceği şüphesizdir. Fakat bu önemli katkıların da çıkma-za girmiş bazı varsayımlarının ve yorumlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor. Bu yazımda, devamlılık tezinin esnetilmesi ve metodolojik ulusçuluk yanılığarı üzerinden, ana akım post-Kemalist literatürdeki bazı sıkıntılara ışık tutmak istedim.

İmparatorluktan cumhuriyete rejim değişimine rağmen ruhunu ve varlığını sürdürmüş olan İttihatçılık, Cumhuriyet tarihyazımının kuruluş mitolojisinin altını oyar. Dolayısıyla Erik-Jan Zürcher'in devamlılık tezi önümüzdeki yıllarda da önemini koruyacaktır. Fakat devamlılık tezinin, ikincil post-Ke-

malist literatürde yaygınlaşmış farklı farklı esnek yorumlarının yeni bir revizyona muhtaç olduğu açıktır. İttihatçılık-Kemalizm devamlılığını ortaklıklar ve çekişmeler ile şekillenen bir dönüşüm olarak okumak yerine bir tekilliğe indirgemenin yanıltıcı olduğu kanısındayım. Bununla beraber, İttihatçılığın Cumhuriyet'e bıraktığı karanlık miras açık sözlü bir yüzleşmeyi hak ederken, bunu özcü ve kaderci bir değişmezlik tezine indirgeyip tüm Cumhuriyet tarihinin karanlık olaylarını kökü kazınamayan bir İttihatçılık laneti üzerinden açıklamının da yanlış olduğunu savundum. Zürcher'in bu bağlamdaki alt argümanları olan, kimlik politikalarının devamlılığının Müslüman milliyetçiliği prensibine ve Şark Meselesi tecrübesine dayandığının da tekrar dikkate alınmasında fayda görüyorum.

Her ne kadar Türk milliyetçiliğine karşı tepkisel ve eleştirel olsa da birçok post-Kemalist yaklaşımın metodolojik ulusçuluk yanılgısına düşüp aslında Türkçü bir anlatıyı kuvvetlendirerek kurgulandığını öne sürdüm. İttihatçılığın ana akım okumaları teleolojik bir ulus-devlet oluşumu yolunda adım adım ilerleyen bir radikalleşme ve kızışma süreci tasvir ediyor. Sosyal Darwinizm'den Türkçülüğe, Balkan yenilgisinden Ermeni tehcirine, imparatorluktan cumhuriyete giden basit bir ezber kendini tekrar ediyor. İmparatorluğu illa da sonunda bir ulus-devlet görmeden, kendi başına bir bağlam çerçevesi olarak düşünmemiz ve onu kendi zamansallığı ve durumsallığında incelememiz gerektiğini düşünüyorum. Milliyetçiliği de ciddiye almak istiyorsak, ki bu o dönemi anlamak için hakikaten çok önemli, milliyetçiliğin çeşitliliğini, değişkenliğini ve ilişkiselini basitleştirmeden, tarihsel süreçlerin ne sebebi ne sonucu ama etken bir unsuru olarak incelememiz gerekir. İmparatorluktan ulus-devletlere geçiş sürecini de küresel, bölgesel ve yerel etkileşimler çerçevesinde tekrar düşünmekte yarar var. İttihatçıların hem emperyalist milliyetçi hem anti-emperyalist milliyetçi olabildikleri bu muğlaklıkta, değişmekte olan dünya düzenini nasıl algıladıkları ve kendi dünyalarını nasıl şekillendirdiklerini yeni yaklaşımlarla araştırmamız gerek.

İttihatçılık, Cumhuriyet tarihinin tartışmalı bir meselesi olmaya devam edecektir. İttihatçılığın kategorik tanımı dahi, yani İttihatçılar devrimci miydi karşıdevrimci miydi, solcu muydu sağcı mıydı, radikal miydi muhafazakâr mıydı gibi meseleler, post-Kemalist literatürde bariz bir şekilde Cumhuriyet ve Kemalizm ile hesaplaşma maksadıyla ele alınmaktadır. Ama eğer İttihatçıların zihniyet ve faaliyet kültürünü polemik yakıştırmaların ötesinde tek bir sıfat ile tasvir etmek gerekirse, Ramazan Hakkı Öztan ile beraber (Yenen ve Öztan, 2021) öne sürdüğümüz üzere, İttihatçılığın işlevsel niteliği en doğru şekilde "ihlalcı" [*transgressive*] olarak tanımlanabilir. İster muhalefette ister hükümette olsun, İttihatçılık var olan kaideleri gerektiğinde hâkim düzenin haddini aşan ve şiddete başvurmadan çekinmeyen müdahalelerle ihlal ederek yeniden şekillendirmeye çalışan bir siyasi hareket olarak okunmalıdır. İttihatçılığın bitmek bil-

meyen devamlılığı olarak addedilen birçok mesele ise, bu ihlalcı siyaset yöntemlerinin tekrar tekrar farklı dönemlerde ve farklı şekillerde ortaya çıkışı olarak okunmalıdır. İttihatçılığın bugüne kadar hem öcüleştirilip hem kahramanlaştırılmasının altında bu ihlalcı siyasetlerinin yıkıcı/kıyımcı veya kurucu/koruyucu neticelerine bakarak ayrıışan partizan okumalar yatmaktadır. Halbuki, bu iki boyutu aşında analitik olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. Hrant Dink'in dediğı gibi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş günü olan 23 Nisan ile Ermeni sürgününün başlayışının anma günü olan 24 Nisan arasında arafta takılı kalmışlığımızdan (Dink, 1996), umarım Cumhuriyet tarihyazımının yeni yüzyılında bütüncül ve uzlaşmacı sentezlerin ortaya çıkması ile azat oluruz.

KAYNAKÇA

- Adak, S. ve Lamprou, A. der. (2022) *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Devlet Toplum ve Siyaset*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Adanır, F. ve Özel, O. der. (2015) *1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Akal, E. (2012) *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akçam T. (1995) *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akçam T. (2008) *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akçam, T. (1998) "Cumhuriyet'in 75. Yılında Sevr ve Lozan'ın Başka Tarihi", *Birikim*, 115 (Kasım): 91-106.
- Akçam, T. (2019) "When Was the Decision to Annihilate the Armenians Taken?", *Journal of Genocide Research*, 21(4): 457-480.
- Akkoyunlu, K. (2020) "The Defeat of the 'Real' Neo-Ottomanists", *OpenDemocracy*, 5 Ağustos, <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/defeat-real-neo-ottomanists/>
- Akkurt, H. (2020) *Türkiye Solunda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları: 1960-1980*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Akmeşe, Handan Nezir (2005) *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I*, I.B. Tauris, Londra.
- Aksakal, M. (2004) "Not 'By Those Old Books of International Law, but Only by War': Ottoman Intellectuals on the Eve of the Great War", *Diplomacy and Statecraft*, 15(3): 507-544.
- Aksakal, M. (2018) *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı: Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aksan, V.H. (2014) "What's Up in Ottoman Studies?", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 1(1-2): 3-21.
- Andrianopoulou, K. ve Vakalı, A. der. (2021) *Yunan Devrimi: Yunan Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Arai, M. (1992) *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*, Brill, Leiden.
- Astourian, S.H. ve Kévorkian, R.H. der. (2021) *Collective And State Violence in Turkey: The Construction of a National Identity from Empire To Nation-State*, Berhhan Press, New York.
- Aytürk, İ. (2015) "Post-post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken", *Birikim*, 319 (Kasım): 34-48.
- Aytürk, İ. (2019) "Post-Kemalizm Nedir? Post-Kemalist Kimdir? Bir Tanım Denemesi", *Varlık*, 1337 (Şubat): 4-7.
- Aytürk, İ. (2020). "Bir Defa Daha Post-post-Kemalizm: Eleştiriler, Cevaplar, Düşünceler", *Birikim*, 374-375 (Haziran-Temmuz): 101-120.
- Aytürk, İ. (2022) "Erken Cumhuriyet'te Modernleşme, Laiklik ve Milliyetçilik: Mete Tunçay'ın *Tek-Partisi*'nin Kırk Yıl Gecikmiş Bir Eleştirisi" Aytürk, İ. ve Esen, B. (der.) *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 193-239.

- Aytürk, İ. ve Esen, B. (2022b) "Önsöz" Aytürk, İ. ve Esen, B. (der.) *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 7-21.
- Aytürk, İ. ve Esen, B. der. (2022a) *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bein, A. (2017) *Kemalist Turkey and the Middle East: International Relations in the Interwar Period*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ben Aharon, E. (2019) "Superpower by Invitation: Late Cold War Diplomacy and Leveraging Armenian Terrorism as a Means to Rapprochement in Israeli-Turkish Relations (1980-1987)", *Cold War History*, 19(2): 275-293.
- Bloxxham, D. (2005) *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Oxford University Press, Oxford.
- Bora, T. (2017) "Kemalizm ve 'Eleştirinin Eleştirisi'", *Birikim Haftalık*, 5 Temmuz, <https://birikimdergisi.com/haftalik/8395/kemalizm-ve-elistirinin-elistirisi>
- Bora, T. (2021) "Hasan Âli Yücel ve Kemalizm: Eleştirilene Eleştiriler", *Birikim*, 386 (Haziran): 56-66.
- Boyar, E. (2014) "The Impact of the Balkan Wars on Ottoman History Writing: Searching for a Soul", *Middle East critique*, 23(2): 147-156.
- Bozarslan, H. (2016) "The Ottomanism of the Non-Turkish Groups: The Arabs and the Kurds after 1908", *Die Welt des Islams*, 56(3-4): 317-335.
- Breuilly, J. (1985) "Reflections on Nationalism", *Philosophy of the Social Sciences*, 15(1): 65-75.
- Chernilo, D. (2007) *A Social Theory of the Nation-State: The Political Forms of Modernity Beyond Methodological Nationalism*, Routledge, Londra.
- Clayer, N., Giomi, F. ve Szurek, E. der. (2019) *Kemalizm: Transnational Politics in the Post-Ottoman World*, I.B. Tauris, Londra.
- Çetinkaya, Y.D. (2023) "Mübadele: Müslüman Milliyetçiliğinin Tescili", *Toplumsal Tarih*, 349 (Ocak): 2-7.
- Çınar, M. (2020) "Kemalizm, Post-Kemalizm, Reel-Kemalizm, Post-Reel Kemalizm", *Birikim*, 371 (Mart): 7-14.
- Çiçek, M.T. (2020) *Cemal Paşa Suriye'de: Birinci Dünya Savaşı Yılları*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Çiçek, M.T. der. (2020) *Birinci Dünya Savaşında Suriye*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Dağlıoğlu, E.C. (2021) *Arapların 1915'i: Soykırım, Kimlik, Coğrafya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Danforth, N. (2021) *The Remaking of Republican Turkey: Memory and Modernity Since the Fall of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Deringil, S. (1993) "The Ottoman Origins of Kemalist Nationalism: Namik Kemal to Mustafa Kemal", *European History Quarterly*, 23(2): 165-191.
- Deringil, S. (2019) *The Ottoman Twilight in the Arab Lands: Turkish Memoirs and Testimonials of the Great War*, Academic Studies Press, Brighton.
- Dink, H. (1996) "23,5 Nisan", *Agos*, 23 Nisan.
- Dixon, J.M. (2018) *Dark Pasts: Changing the State's Story in Turkey and Japan*, Cornell University Press, Ithaca.
- Dumont, P. (1984) "The Origins of Kemalist Ideology" Landau, J.M. (der.) *Atatürk and the Modernization of Turkey* içinde, Westview Press, Boulder, 25-44.
- Eissenstat, H. (2014) "Children of Özal: The New Face of Turkish Studies", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 1(1-2): 23-35.
- Eissenstat, H. (2015) "Modernization, Imperial Nationalism, and the Ethnicization of Confessional Identity in the Late Ottoman Empire" Berger, S. ve Miller, A. (der.) *Nationalizing Empires* içinde, Central European University Press, Budapeşte, 429-459.
- Erol, E. (2023) *Foçateyn: Foça'nın Büyük Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gingeras, R. (2014). *Dertli Sahiller: Şiddet, Etnisite ve Osmanlı İmparatorlug u'nun Sonu 1912-1923*, Şellaki, M.N. (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gingeras, R. (2020) *Eternal Dawn: Turkey in the Age of Atatürk*, Oxford University Press, Oxford.
- Gingeras, R. (2022) *Last Days of the Ottoman Empire*, Penguin, Londra.
- Ginio, E. (2022) *Osmanlı Yenilgi Kültürü: Balkan Savaşları ve Sonrası*, Atay, C. (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Gürpınar, D. (2022) "Soğuk Savaş Dönümü ve Modern Türkiye Tarihini Dönemlendirmek", *Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, 11: 15-32.
- Gürpınar, D. (2016) "The Manufacturing of Denial: The Making of the Turkish 'Official Thesis' on the Armenian Genocide between 1974 and 1990", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(3): 217-240.
- Hanioğlu, M.Ş. (1991) "The Young Turks and the Arabs Before the Revolution of 1908" Khalidi, R., Anderson, L., Muslih, M. ve Simon, R.S. (der.) *The Origins of Arab Nationalism* içinde, Columbia University Press, New York, 31-49.
- Hanioğlu, M.Ş. (1997) "Garbcılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic", *Studia Islamica*, 86: 133-158.
- Hanioğlu, M.Ş. (2005) "Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art" Özdalga, E. (der.) *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* içinde, Routledge Curzon, London, 27-116.
- Kaiser, H. (2015) *Diyarbakır'da Ermeni Kırımını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kayalı, H. (2021) *Imperial Resilience: The Great War's End, Ottoman Longevity, and Incidental Nations*, University of California Press, Oakland.
- Kayalı, H. (1998) *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, Yöney, T. (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Kaynar, M.K. (2020) "Fikret Başkaya ile Cumhuriyet, Kemalizm ve Türkiye Solu Üzerine Mülakat", *Birikim*, 374-375 (Haziran-Temmuz): 120-141.
- Keyder, Ç. (1987) *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, Verso, New York.
- Kieser H.-L. (2008) *Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri*, Dirim A.İ (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kieser, H.-L. der. (2006) *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*, I.B. Tauris, Londra.
- Köker, L. (2020) "Post-Kemalizm ya da 'Eleştirel Olmayan Eleştiri'nin Eleştirisi", *Birikim*, 371 (Mart): 15-24.
- Kurt, Ü. (2018) *Antep 1915: Soykırım ve Failler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kurt, Ü. ve Gürpınar, D. (2015) "The Balkan Wars and the Rise of the Reactionary Modernist Utopia in Young Turk Thought and the Journal Türk Yurdu [Turkish Homeland]", *Nations and Nationalism*, 21(2): 348-368.
- Levene, M. (2013) *The Crisis of Genocide: Devastation: The European Rimlands, 1912-1938*, Oxford University Press, Oxford.
- Lewy, G. (2011) *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Liebisch-Gümüş, C. (2020) *Verflochtene Nationsbildung : Die Neue Türkei und der Völkerbund 1918-38*, De Gruyter, Berlin.
- Makdisi, U. (2002) "Ottoman Orientalism", *The American historical Review*, 107(3): 768-796.
- Mazower, M. (2021) *The Greek Revolution: 1821 and the Making of Modern Europe*, Penguin, Londra.
- Mert, N. (2021) "Post-Post-Kemalizm Tartışması: Bir Eleştiri", *Birikim*, 391 (Kasım): 39-56.
- Metinsoy, M. (2021) *The Power of the People: Everyday Resistance and Dissent in the Making of Modern Turkey, 1923-38*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Meyer, J.H. (2014) *Turks Across Empires: Marketing Muslim Identity in the Russian-Ottoman Borderlands, 1856-1914*, Oxford University Press, Oxford.
- Mikhail, A. (2021) "How the Greek Revolution of 1821 Led to the Global System of Nation-States", *The New York Times*, 16 Kasım, <https://www.nytimes.com/2021/11/16/books/review/the-greek-revolution-mark-mazower.html>
- Mikhail, A. ve Philliou, C.M. (2012) "The Ottoman Empire and the Imperial Turn", *Comparative studies in Society and History*, 54(4): 721-745.
- Özkan, B. ve Gürakar, T. der. (2021) *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Öztan, R.H. (2016) "Nationalism in Function: 'Rebellions' in the Ottoman Empire and Narratives in Its Absence" Yavuz, M.H. ve Ahmad, F. (der.) *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* içinde, University of Utah Press, Salt Lake City, 161-202.

- Öztan, R.H. (2018) "Point of No Return? Prospect of Empire after the Ottoman Defeat in the Balkan Wars (1912-13)", *International Journal of Middle East Studies*, 50(1): 65-84.
- Philliou, C.M. (2021) *Turkey: A Past Against History*, University of California Press, Oakland.
- Polat, U.G. (2019) *Türk-Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Provence, M. (2021) *Son Osmanlı Kuşağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, Doğan, O. (çev.), Kronik Kitap, İstanbul.
- Quataert, D. (2003) "Ottoman History Writing and Changing Attitudes Towards the Notion of 'Decline'", *History Compass*, DOI: <https://doi.org/10.1111/1478-0542.038>
- Reinkowski, M. (2021) *Geschichte der Türkei: Von Atatürk bis zur Gegenwart*, C.H. Beck Verlag, Münih.
- Reynolds, M.A. (2009) "Buffers, Not Brethren: Young Turk Military Policy in the First World War and the Myth of Panturanism", *Past & Present*, 203(1): 137-179.
- Reynolds, M.A. (2021) *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, Aşıkoğlu, Y. (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Robson, L. (2021) "Capitulations Redux: The Imperial Genealogy of the Post-World War I 'Minority' Regimes", *The American Historical Review*, 126 (3): 978-1000.
- Suny R.G., Göçek, F.M. ve Naimak, N.M. der. (2015) *Soykırım Meselesi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Ermeniler ve Türkler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tejel, J. ve Öztan, R.H. der. (2022) *Regimes of Mobility: Borders and State Formation in the Middle East, 1918-1946*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Thompson, E. (2020) *How the West Stole Democracy from the Arabs : The Syrian Arab Congress of 1920 and the Destruction of a Unique Liberal-Islamic Alliance*, Grove Press, Londra.
- Topal, Ö.F. (2022) "Ottoman Internationalism", *The International History Review*, DOI: <https://doi.org/10.1080/07075332.2022.2147572>.
- Toynbee, A. (2007) *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi: Medeniyetlerin Temas Noktasında Bir Çalışma*, Kadri Mustafa Orağlı (çev.), Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turan, Ö. (2019) "Yeni bir Paradigmayı Beklemek ya da Tarihsel Sosyolojinin İlhamı", *Birikim*, 366 (Ekim): 67-80.
- Turan, Ö. ve Öztan, G.G. (2018) *Devlet Aklı ve 1915: Türkiye'de "Ermeni Meselesi" Anlatısının İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkyılmaz, Y. (2011) *Rethinking Genocide: Violence and Victimhood in Eastern Anatolia, 1913-1915*, Yayınlanmamış doktora tezi, Duke University.
- Türkyılmaz, Y. (2020) "Emperyalist) bir felaket olarak Ermeni Soykırımı", *Gazete Duvar*, 24 Nisan, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/04/24/emperyalist-bir-felaket-olarak-ermenii-soykirimi>
- Ülker, E. (2021) "İttihatçı Tek-Parti Rejimi Kurulurken Hizipler, Seçimler, Boykot", *Mülkiye Dergisi*, 45(4): 940-962.
- Ülker, E. (2005) "Contextualising 'Turkification': Nation-Building in the Late Ottoman Empire, 1908-18", *Nations and Nationalism*, 11(4): 613-636.
- Üngör, U.Ü. (2016) *Modern Türkiye'nin İnşası: Doğu Anadolu'da Ulus Devlet ve Şiddet (1913-1950)*, Ali İhsan Dalgıç (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- White, H. (2008) *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Wimmer, A. ve Schiller, N.G. (2002) "Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences", *Global Networks*, 2(4): 301-334.
- Wyrzten, J. (2022) *Worldmaking in the Long Great War: How Local and Colonial Struggles Shaped the Modern Middle East*, Columbia University Press, New York.
- Yenen, A. ve Öztan, R.H. (2021) "Age of Rogues: Transgressive Politics at the Frontiers of the Ottoman Empire" Öztan, R.H. ve Yenen, A.A. (der.) *Age of Rogues: Rebels, Revolutionaries and Racketeers at the Frontiers of Empires* içinde, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Yenen, A. (2018) "Elusive Forces in Illusive Eyes: British Officialdom's Perception of the Anatolian Resistance Movement", *Middle Eastern Studies*, 54(5): 788-810.
- Yenen, A. (2021a) "Envisioning Turco-Arab Co-Existence Between Empire and Nationalism", *Die Welt des Islams*, 61(1): 72-112.

- Yenen, A. (2021b) "Internationalism, Diplomacy and the Revolutionary Origins of the Middle East's 'Northern Tier'", *Contemporary European History*, 30(4): 497-512.
- Yenen, A. (2016) "The 'Young Turk Zeitgeist' in the Middle Eastern Uprisings in the Aftermath of World War I" Yavuz, M.H. ve Ahmad, F. (der.) *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* içinde, University of Utah Press, Salt Lake City, 1181-1216.
- Zürcher, E.-J. (1987) *Milli Mücadelede İttihatçılık*, N. Salihoğlu (çev.), Bağlam Yayınları, Ankara.
- Zürcher, E.-J. (1992) "The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: an Attempt at a New Periodization", *Die Welt des Islams*, 32(2): 237-253.
- Zürcher, E.-J. (2000) "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists: Identity Politics, 1908-1938" Karpas, K.H. (der.) *Ottoman Past and Today's Turkey* içinde, Brill, Leiden, 151-179.
- Zürcher, E.-J. (2014a) "Macedonians in Anatolia: The Importance of the Macedonian Roots of the Unionists for Their Policies in Anatolia After 1914", *Middle Eastern Studies*, 50(6): 960-975.
- Zürcher, E.-J. (2014b) "Monologue to Conversation: Comparative Approaches in Turkish Historiography", *Turkish Studies*, 15(4): 589-599.
- Zürcher, E.-J. (2015) *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası. Jön Türk Mirası*, Yalçın, L. (çev.), Akılçelen, Ankara.
- Zürcher, E.-J. (2018) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Y. Saner (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.